

ISCTBL 2022
INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

**Универзитет „Гоце Делчев“ –
Штип**

**Goce Delchev University
Shtip**

**Факултет за туризам и бизнис
логистика**

**Faculty of Tourism and
Business Logistics**

**Петта Меѓународна Научна Конференција
Fifth International Scientific Conference**

**ПРЕДИЗВИЦИТЕ ВО ТУРИЗМОТ И БИЗНИС
ЛОГИСТИКАТА ВО 21 ВЕК
CHALLENGES OF TOURISM AND BUSINESS
LOGISTICS IN THE 21ST CENTURY**

**ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ
CONFERENCE PROCEEDINGS**

Универзитет „Гоце Делчев“ –
Штип

Goce Delcev University
Shtip

Факултет за туризам и бизнис
логистика

Faculty of Tourism and
Business Logistics

**Петта Меѓународна Научна Конференција
Fifth International Scientific Conference**

**ПРЕДИЗВИЦИТЕ ВО ТУРИЗМОТ И БИЗНИС
ЛОГИСТИКАТА ВО 21 ВЕК
CHALLENGES OF TOURISM AND BUSINESS
LOGISTICS IN THE 21ST CENTURY**

**ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ
CONFERENCE PROCEEDINGS**

30 април 2022 г. / April 30, 2022

Издавач:

Факултет за туризам и бизнис логистика
Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип
Крсте Мисирков, 10-А, 201, 2000, Штип, РС Македонија
Тел: +389 32 550 350
www.ftbl.ugd.edu.mk
www.ugd.edu.mk

За издавачот: д-р Татјана Бошков, декан

Организатор на конференцијата: Факултет за туризам и бизнис логистика

Уредник: д-р Татјана Бошков, декан

Тираж: 146

Година на издавање: 2022

Publisher:

Faculty of Tourism and Business Logistics
Goce Delchev University of Shtip
“Krste Misirkov” no.10-A P.O. Box 201 Shtip 2000, North Macedonia
Tel: +389 32 550 350
www.ftbl.ugd.edu.mk
www.ugd.edu.mk

For the Publisher: Tatjana Boshkov, Ph.D. – Dean

Conference Organizer: Faculty of Tourism and Business Logistics

Editor: Tatjana Boshkov, Ph.D. – Dean

Print circulation: 146

Year of publication: 2022

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека Св. „Климент Охридски“, Скопје

338.48(062)
658.6/.8:164(062)

МЕЃУНАРОДНА Научна Конференција (5 ; 2022 ; [Штип])
Предизвиците во туризмот и бизнис логистиката во 21 век : зборник на трудови / Петта меѓународна научна конференција, 30 април 2022 г. ; [уредник Татјана Бошков] = Challenges of tourism and business logistics in the 21st century : conference proceedings / Fifth international scientific conference, April 30, 2022 ; [editor Tatjana Boshkov]. - Штип
: Универзитет "Гоце Делчев"- Штип, Факултет за туризам и бизнис логистика = Shtip : University "Goce Delchev" -Shtip, Faculty of tourism and business logistics : Факултет за туризам и бизнис логистика = Faculty of Tourism and Business Logistics, 2022. - [274] стр. : илустр.
; см

Фусноти кон текстот. - Трудови на мак. и англ. јазик. - Библиографија кон одделни трудови. - Abstracts. - Резимеа

ISBN 978-608-244-891-6

а) Туризам -- Собири б) Синцир на снабдување -- Логистички системи -- Собири
COBISS.MK-ID 57409541

Организациски комитет:

Проф. д-р. Татјана Бошков, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Доц. д-р. Наташа Митева, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Доц. д-р Цветанка Ристова Магловска, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Доц. д-р. Душко Јошески, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Доц. д-р. Душица Попова, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Меѓународен програмски комитет:

Проф. д-р. Татјана Бошков, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Доц. д-р. Наташа Митева, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Доц. д-р. Цветанка Ристова Магловска, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Доц. д-р. Душко Јошески, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Доц. д-р. Душица Попова, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Проф. д-р. Мишко Цидров, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Машински факултет, Република Северна Македонија

Проф. д-р. Никола В. Димитров, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Проф. д-р. Цане Котески, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Проф. д-р. Александра Жежова, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Проф. д-р. Зоран Темелков, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

д-р Билјана Цоневска Гуњовска, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Проф. д-р. Тања Ангелкова Петкова, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Доц. д-р. Оливер Филипоски, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Штип, Република Северна Македонија

Доц. д-р Христина Серафимовска, Факултет за Туризам и Бизнес логистика, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, Република Северна Македонија

Проф. д-р Слацана Стојановска, Факултет за Бизнес Економија, Скопје, Република Северна Македонија

Проф. д-р Димитар Ковачевски, Универзитет Американ Колеџ Скопје, Република Северна Македонија

Доц. д-р. Васко Шутаров, МИТ Универзитет, Факултет за безбедност, Република Северна Македонија

Проф. д-р. Глигор Бишев, Универзитет „Св. Климент Охридски“ - Битола, Економски факултет Прилеп, Република Северна Македонија

Проф. д-р. Мадалина Теодора Андреи, Универзитет Хиперион, Факултет за општествени, хуманистички науки и природни науки, Оддел за географија, Романија

Проф. д-р. Соња Квируга, Универзитет Алкала, Оддел за економија, Шпанија

Проф. д-р. Алиса Флеишер, Хебрејскиот универзитет Јерусалим, Роберт Х. Смит, Факултет за земјоделие, Храна и Животна средина, Оддел за економија на животна средина и управување, Израел

Проф. д-р. Ноам Шовал, Хебрејски универзитет Ерусалим, Факултет за општествени науки, Оддел за географија, Израел

Проф. д-р. Нурија Елиса Морере Молинеро, Универзитет Реј Хуан, Шпанија

Проф. д-р. Никола Хурвулиадес, Американ Колеџ Солун, Грција

Проф. д-р. Донила Пипа, Универзитет Марин Барлети, Економски факултет, Албанија

Проф. д-р. Мохамед Фуад, Ариш Универзитет, Факултет за уметност, Египет

Проф. д-р. Френсис Вериза, Универзитет Толиара, Факултет за општествени науки, Мадагаскар

Проф. д-р. Октавиан Сербан, Букурешки Универзитет за Економија, Факултет за храна од земјоделие и економија на животната средина, Романија

Проф. д-р. Сабина Георгечи, Асоцијација за промоција на туризмот, Дробета Турму-Северин, Романија

Проф. д-р. Серафима Роскова, Молдовска академија за науки, Академија за економски науки на Молдавија, Република Молдавија

Проф. д-р. Стела Дерменчиева, Универзитет на Велико Трново Свети „Кирил и Методиј“, Оддел за Географија, Бугарија

Проф. д-р. Марта Боровска Стефанска, Универзитет во Лоџ, Факултет за Географски науки, Институт за градежна средина и Просторна, Полска

Проф. д-р. Јулиана Поп, Универзитет за економски студии, Факултет за бизнис и туризам, Романија

Проф. д-р. Елена Тома, Универзитет Хиперион, Факултет за општествени, хуманистички науки и природни науки, Оддел за географија, Романија

Проф. д-р. Ирина Лазар, Универзитет Хиперион, Факултет за општествени, хуманистички науки и природни науки, Оддел за географија, Романија

Проф. д-р. Озгур Јерли, Дужче Универзитет, Факултет за Шумарство, Оддел за пејсажи, Турција

Доц. д-р. Жарко Радјеновиќ, Универзитет во Ниш, Центар за иновации, Србија

Проф. д-р. Драго Цвијановиќ, Универзитет во Крагујевац, Факултет за Хотелски менаџмент и Туризам Врњачка Бања, Србија

Проф. д-р. Дарко Димитровски, Универзитет во Крагујевац, Факултет за Хотелски менаџмент и Туризам Врњачка Бања, Србија

Проф. д-р. Серџо Чипола, Универзитет во Палермо, Силиција, Италија

Доц. д-р. Марија Белиј Радан, Универзитет во Белград, Факултет за географија, Србија

Доц. д-р. Андреј Мичовиќ, Универзитет во Крагујевац, Факултет за Хотелски менаџмент и Туризам Врњачка Бања, Србија

Проф. д-р. Светлана Станкова, Универзитет во Шумен „Св. Константин Преславки“, Факултет за природни науки, Оддел за географија, регионален развој и туризмот, Шумен, Бугарија

Organizational committee:

Prof. Tatjana Boshkov, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Assist. Prof. Natasa Miteva, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Assist. Prof. Cvetanka Ristova Maglovska, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Assist. Prof. Dusko Joseski, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Assist. Prof. Dusica Popova, Ph.D., Dusica Popova, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

International program committee:

Prof. Tatjana Boshkov, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Assist. Prof. Natasa Miteva, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Assist. Prof. Cvetanka Ristova Maglovska, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Assist. Prof. Dusko Joseski, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Assist. Prof. Dusica Popova, Ph.D., Dusica Popova, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Prof. Misko Djidrov, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Mechanical Engineering, Stip, North Macedonia

Prof. Nikola V. Dimitrov, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Prof. Cane Koteski, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Prof. Aleksandra Zezova, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Prof. Zoran Temelkov, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Biljana Conevska Gunjovska, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Prof. Tanja Angelkova Petkova, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Assist. Prof. Oliver Filiposki, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Assist. Prof. Hristina Serafimovska, Ph.D., Goce Delcev University of Stip, Faculty of Tourism and Business logistics, Stip, North Macedonia

Prof. Slagjana Stojanovska, Integrated Business Faculty, Skopje, North Macedonia

Prof. Dimitar Kovacevski, Ph.D., School of Business Economics and Management, University American College Skopje, North Macedonia

Assist. Prof. Vasko Sutarov, Ph.D., MIT University, Faculty of Security Sciences, North Macedonia

Prof. Gligor Bishev, Ph.D., St. Clement of Ohrid University of Bitola, Faculty of Economics, Prilep, North Macedonia

Prof. Madalina Teodora Andrei, Ph.D., Hyperion University, Faculty of Social, Humanities and Natural Sciences, Department of Geography, Romania

Prof. Sonia Quiroga, Ph.D., University of Alcalá, Department of Economics, Spain

Prof. Aliza Fleischer, Ph.D., The Hebrew University of Jerusalem, The Robert H. Smith Faculty of Agriculture, Food and Environment, Department of Environmental Economics and Management, Israel

Prof. Noam Shoval, Ph.D., The Hebrew University of Jerusalem, Faculty of Social Sciences, The Department of Geography, Israel

Prof. Nuria Elisa Morère Molinero, Ph.D., Universidad Rey Juan Carlos, Catedrática Historia Antigua, Spain

Prof. Nikolas Hourvoulides, Ph.D., American College of Thessaloniki, Greece

Prof. Donila Pipa, Ph.D., Marin Barleti University, Faculty of Economy, Albania

Prof. Mohamed Fouad, Ph.D., Arish University, Faculty of Arts, Egypt

Prof. Francis Veriza, Ph.D., University of Toliara, Faculty of Lettets and Human Sciences, Madagascar

Prof. Octavian Serban, Ph.D., Bucharest University of Economic Studies, Faculty of Agrifood and Environmental Economics, Romania

Prof. Sabina Gheorgheci, Ph.D., Mehedinți Tourism Promotion Association, Drobeta Turnu-Severin, Romania

Prof. Serafima Roșcovan, Ph.D., Moldova Academy of Science, Academy of Economic Studies of Moldova, Republic of Moldova

Prof. Stella Dermendzhieva, Ph.D., University of Veliko Turnovo St Cyril and St. Methodius, Department of Geography, Bulgaria

Prof. Marta Borowska-Stefanska, Ph.D., University of Lodz Faculty of Geographical Sciences, Institute of the Built Environment and Spatial Policy, Poland

Prof. Iuliana Pop, Ph.D., University of Economic Studies, Faculty of Business and Tourism, Romania

Prof. Elena Toma, Ph.D., Hyperion University, Faculty of Social, Humanities and Natural Sciences, Department of Geography, Romania

Prof. Irina Lazăr, Ph.D., Hyperion University, Faculty of Social, Humanities and Natural Sciences, Department of Geography, Romania

Prof. Ozgur Yerli, Ph.D., Duzce University, Faculty of Forestry, Department of Landscape, Architecture, Turkey

Assist. Prof. Zarko Radjenovic, Ph.D., University of Nis, Innovation Center, Serbia

Prof. Drago Cvijanović, Ph.D., University of Kragujevac, Faculty of Hotel Management and Tourism in Vrnjacka Banja, Serbia

Prof. Darko Dimitrovski, Ph.D., University of Kragujevac, Faculty of Hotel Management and Tourism in Vrnjacka Banja, Serbia

Prof. Sergio Cipolla, Ph.D., University of Palermo, Italia

Assist. Prof. Marija Belij, Ph.D., University of Belgrade, Faculty of Geography, Serbia

Assist. Prof. Andrej Mićović, Ph.D., University of Kragujevac, Faculty of Hotel Management and Tourism in Vrnjacka Banja, Serbia

Prof. Svetlana Stankova, University of Shumen “Konstantin Preslavski”, Faculty of natural science, Department of geography, regional development and tourism, Bulgaria

PANEL SESSION

Challenges and implications of COVID-19: reducing disparities and addressing distributional impacts in different sectors

Session chair: Tatjana Boshkov, Assoc.professor and Dean at Faculty of tourism and business logistics, „Goce Delcev University – Stip, N. Macedonia

Panelists

1. Prof. Dr. Tamara Klicek, Ph.D., International Programme on Urban Governance IPUG, National Taipei University, Taiwan
2. Prof. Dr. Madalina-Teodora Andrei, Ph.D., “Spiru Haret” University, Faculty of Geography, Bucharest, Romania
3. Prof. Dr. Mirela-Elena Mazilu, Ph.D. Department of Geography
4. Director of Research Center in Innovative and Regional Tourism, University of Craiova, Romania
5. Dr. Nikolina Vrcelj, Ph.D., Executive Director, Association of Economists and Managers of the Balkans, headquartered in Belgrade, Serbia
6. Prof. Dr. Kemal Cebeci, Marmara University, Faculty of Economics, Department of Public Finance, Director of MIRDEC, Istanbul, Turkey
7. Prof. Dr. Rabi Narayan Kar, Ph.D., FCS, Professor-Principal SLC, University of Delhi, Delhi, India
8. Prof. Dr. Paulo Reis Mourao, Ph.D., Department of Economics & NIPE, Economics & Management School, University of Minho, Braga – Portugal
9. Prof. Dr. Mazhar Abbas Ph.D. , Department of Management & MIS, College of Business Administration, University of Hail, Kingdom of Saudi Arabia
10. Prof. Dr. Kanita Imamović-Čizmić, Ph.D., Department of Legal and Economic Sciences, University of Sarajevo-Faculty of Law, BiH
11. Prof. Dr. Slagjana Stojanovska, Ph.D., Integrated Business Faculty, Skopje, Republic of N. Macedonia
12. Prof. Dr. Slavi Dimitrov Ph.D., Department of Tourism, Deputy Dean of the Faculty of Economics, "St. Cyril and Methodius" University of Veliko Tarnovo, Bulgaria
13. Dr. Žarko Rađenović, Research Associate, University of NišInnovation Center, Serbia
14. Prof. Dr. Boban Melovic, Ph.D., Vice-Dean for international cooperation, Faculty of Economics Podgorica, University of Montenegro

Moderators

First session: Business logistics and business administration

Natasha Miteva, PhD, Vice-Dean for Education, Faculty of Tourism and Business Logistics, Goce Delcev University – Stip, N. Macedonia

Second session: Tourism, hospitality and gastronomy

Natasha Miteva, PhD, Vice-Dean for Education, Faculty of Tourism and Business Logistics, Goce Delcev University – Stip, N. Macedonia

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ - ШТИП
GOCE DELCEV UNIVERSITY OF STIP

ФАКУЛТЕТ ЗА ТУРИЗАМ И БИЗНИС ЛОГИСТИКА
FACULTY OF TOURISM AND BUSINESS LOGISTICS

ПЕТТА МЕЃУНАРОДНА
НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА

FIFTH INTERNATIONAL
SCIENTIFIC CONFERENCE

ПРЕДИЗВИЦИТЕ ВО ТУРИЗМОТ И БИЗНИС
ЛОГИСТИКАТА ВО 21 ВЕК

CHALLENGES OF TOURISM AND BUSINESS LOGISTICS
IN THE 21ST CENTURY

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ
CONFERENCE PROCEEDINGS

30 април, 2022, Штип / Shtip, April 30th, 2022

КРИМСКИ КУЛТУРНО-ДИПЛОМАТСКИ КРСТОПАТИ ВО 21 ВЕК

Vasko Shutarov, PhD

Assistant Professor at MIT University, Skopje
vaskoshutarov@yahoo.com

Abstract

Cultural diplomacy, as a soft power in international political relations, uses the means and instruments of culture to promote the nation's cultural values in order to create a desired perception among foreign audiences. Cultural diplomacy in this context is one of the best tools in promoting the natural and cultural heritage of a country and one of the best means of gaining the trust and affection of the large tourism market for the values and advantages of its own tourist offer. The Crimean Peninsula, which for more than 150 years has been building an image of a coveted travel destination in the Black Sea, before and especially after Crimea's annexation by Russia in 2014, has become a competition ground between Russian and Ukrainian cultural diplomacy. On that ground, the priceless natural and cultural heritage of the two neighboring cultures unfortunately failed to bring them closer and acknowledge each other's cultural value. Moreover, they entered into complete confrontation and relentless propaganda mode, which became a precursor to the most undesirable use of "hard power" in politics, which is war.

Keywords: *cultural diplomacy, cultural heritage, cultural tourism, propaganda, war*
JEL Classification: 100, 118, Z11, Z12, Z18

Вовед

Културната дипломатија како „мека моќ“ (Нye, 2004) во политиката, означува употреба на сите можни средства и инструменти на културата во меѓународните односи, како начин, токму преку емпатијата која ја следи културната акција да се стекнат односи на препознавање, наклонетост и влијание кај странска публика. Добрите познавачи на културно-дипломатските акции, познавајќи ја ненаметливата и тивка привлечна моќ на културата, сметаат дека и кога сите останати дипломатски акции се во криза, дури и меѓу завојувани страни, никогаш не смеат потполно да бидат „затворени прозорците“ низ кои би циркулирала двонасочна културна комуникација, преку која ако постои и минимум политичка волја помеѓу страните во конфликтот може да создаде предуслови за градење мирни перспективи во иднина. Културната дипломатија во современите меѓународни односи може да биде претходница на економската дипломатија, која во себе ги содржи и претпоставките за развојна и динамична туристичка размена и соработка, како и претходница на сите останати дипломатски акции, кои се во функција на градење односи на полна меѓусебна доверба и отворена комуникација за соработка во сите области од интерес на државите.

Културната дипломатија, како и останатите дипломатски акции е во функција на заштита на националните и државните интереси, така да на меѓународен план културните дипломатии меѓусебно комуницираат конкурирајќи си во еден непрестан натпревар во стекнување видливост и влијание, често вмрежувајќи и координирајќи ги своите културно-дипломатски можности и потенцијали, но не ретко и сосем разминувајќи се и конфронтирајќи се во просторот на взамен натпревар во стекнувањето наклонетост и лојалност од публиките на кои им се обраќаат.

Во последниве неколку години, од овој аспект, такви културно-дипломатски акции со изразена натпреварувачка конфронтација и со посебна концентрација на силите, средствата и инструментите се испреплетени на просторот на Кримскиот Полуостров во Црното море и се случуваат помеѓу руската и украинската културна дипломатија. Крим со неговата специфична географска и исклучително важна геополитичка положба, како мост-премин помеѓу Западот и Истокот, то ест помеѓу Европа и Азија, низ историјата циклично во неколку наврати бил оска околу која се вкрстувале, комуницирале, соработувале но и меѓусебно (во потополно негирање и неразбирање) се уништувале бројни познати и моќни цивилизации и култури.

За Крим се вели дека бил лулка, но и крстосница каде се вкрстувале, коегзистирале и конфронтирале вистински моќни култури и цивилизации. Оттука и огромното значење на Крим од аспект на исклучително големото и важно културно наследство останато од: Кимерите, Скитите, Старите Грци, Готите, Кримските Татари, Хуните, Хазарите, Киевска Рус, Отоманското Царство, Козаците, Златната Орда и Монголите, остатоци од влијанието на Венеција и Ценова, влијанието на Руската Империја од 18 до 20 век, на Германија во Втората светска војна, како и влијанието на Советскиот сојуз од 1920 до 1990 година и секако, взаемното влијание на Украина и Русија како тогашни социјалистички федеративни републики во рамките на СССР. Првите децении од 21 век пак, ќе останат запаметени по непрестаното меѓусебно конфронтирање на двете суверени и независни држави, Руската Федерација и Украина токму на територијата на Крим.

Многумина познавачи и аналитичари на геостратешките политики сметаат дека 2014 година претставува пресвртна година во поновата историја на Крим, имајќи ја во предвид серијата од важни политички настани: политички немири во Украина, референдум за независност на Крим и негова анексија кон Руската Федерација, или повторно припојување како што милува да каже руската официјална политика. Украина сите години по анексијата сè уште не го признава Крим за дел од Русија, а официјален Кремљ со цел корпус политичко-дипломатски акции веќе го третира Крим како неодвоив дел од Руската Федерација. На овој план и во оваа временска отсечка се случува и најинтензивната руска и украинска културно-дипломатска акција за „освојувања на срцата и умовите“, како на резидентното население на Крим, така и на светската јавност која е сензиблизирана од случувањата поврзани со т.н. Кримска криза.

Крим поради својата географска местоположба, благите зими и топлите лета, уште во втората половина на 19 век се развива како едно од водечките и најпривлечни места за одмор на руската аристократија, кога се изградени бројни дворци, летниковци и дачи, а благодарейќи на поврзаноста со разгранета железничка мрежа, на почетокот на 20 век бројни населби стануваат исклучително атрактивни туристички центри. Традиционално, најпосетувани одморалишта на јужниот брег се Јалта и Алушта, Евпаторија и Саки на западниот и Феодосија и Судак на југоисточниот, кои во 20 век, во време на Советскиот сојуз доживуваат свој туристички подем и со 8 милиони туристи годишно.

Руската и украинската културна дипломатија последните 10 години водат вистинска културно-дипломатска војна за Крим, како исклучително важна туристичка дестинација, која поради своето бесценето природно и културно наследство била, а потенцијално повторно може да биде „туристичка Мека“ за врвен културен туризам од првокласно светско значење и интерес.

Актуелни руски и украински културно-дипломатски акции поврзани со кримското културно наследство

Улогата на културната дипломатија во надворешната политика на Руската Федерација во 21 век постепено, но значајно се зголемува и менува. Ова го покажува реформата на „меката моќ“ објавена во јули 2020 година, која во себе неминовно ја вклучува традиционално значајната културна компонента. (Ruskidom, 2022) Во случајот со Руската Федерација, културната дипломатија има првенствено две меѓусебно поврзани цели. Како прво, да помогне во подобрувањето на нејзиниот имиџ во странство кој беше поткопан како резултат на вооружената агресија против Украина и цела низа меѓународни скандали (на пример, обвинувањето за мешање во Избори во САД во 2016 година, како и обвинувањата за труење на Сергеј и Јулија Скрипал во Обединетото Кралство во 2018 година.) и како второ, да се прошири и зајакне руското хибридно влијание преку искористување на рускојазичните малцинства во странство и наметнување на руската верзија на историјата, со фокусирање кон ново исчитување и нов наратив за тоталитарниот комунистички режим во СССР и неговата улога во Втората светска војна, која Русите ја нарекуваат Голема Татковинска војна.

Во однос на втората точка, треба да се истакне дека поддршката на рускиот јазик и неговата промоција, вклучувајќи ја и меѓународната арена, е една од основните компоненти на „меката моќ“ што ја имаат и голем број западни демократии, како што се САД, Велика Британија, Франција, Германија кои се потпираат на изучувањето и промоцијата на јазиците како основна алатка во дејствувањето на нивните културни дипломатии. Меѓутоа, во случајот на Руската Федерација, таквите политики често имаат деструктивна крајна цел за целното општество, бидејќи растот на малцинствата кои зборуваат или покажуваат интерес за изучување на рускиот јазик во странство ги зголемува лостовите на влијание кои постојано се користат од страна на Кремљ за притисок врз националните влади (Латвија, Литванија, Естонија) и може да се искористат за вооружени интервенции (Грузија, Украина). Членот 45 став (г) од „Стратегијата за надворешна политика“ на Русија предвидува „заштита на правата и легитимните интереси на сонародниците кои живеат во странство врз основа на меѓународното право и меѓународните договори на Руската Федерација со кои се прогласува значителниот придонес на сонародниците во зачувувањето и ширењето на рускиот јазик и култура, а ставот (д) дава можност за промовирање и „консолидација на сонародниците кои живеат во странство за подобро спроведување на нивните права во нивните земји на живеење“ и „зачувување на идентитетот на руската дијаспора и нејзините врски со историската татковина“. (Uacrisis, 2021)

Меѓутоа, во случајот на Крим, ова повлекува уште една стратешки важна цел - да се легитимира анексијата со сите достапни алатки, вклучително и со сите алатки, средства и инструменти на културната дипломатија. Оваа цел е во фокусот на огромното мнозинство културни иницијативи на Москва кои се однесуваат на Крим и се насочени кон надворешната публика, а најотворено беше објавена во 2016 година на „10-та Конвенција на Руската асоцијација за меѓународни студии“, која имаше дел со наслов „Јавната дипломатија како фактор за надминување на меѓународната блокада на Крим“. (USPUBLICDIPLOMACY, 2017) Во пракса, спроведувањето на таквата политика суштински се одвива од почетокот на анексијата на Крим и се води на највисоко државно ниво. Една од нејзините важни алатки за легитимирање на идејата за „Руски Крим“ е културното присвојување на кримското културно наследство. Руската влада активно го позиционира историското и културното наследство на Крим како руско, вклучувајќи го во стратегијата за развој на локалниот туризам, за што во 2019 година Москва беше подготвена финансиски да го поддржи со 100 милијарди рубљи. Проектот на Министерството за економски развој е дизајниран во временска рамка од шест години и се потпира првенствено на „домашниот руски“ туризам што ги охрабрува Русите да одат на одмор на Крим. Ова е целосно усогласено со информативно-пропагандната политика чија цел е да се создаде посакувана перцепција во однос кон истата таква информативно-

пропагандна политика што кон Русија ја водат западните земји, а со цел да се зајакне чувството на „национална гордост“ од анексијата кај домашната публика. (Culture.Ru, 2019) Според истражување на руското јавно мислење, таа цел во голема мерка е остварена, така да во октомври 2020 година, според рангирањата во однос на прашањето: „Со што најмногу се гордеете како Руси“, 30% од анкетираниите граѓани одговориле дека се гордеат со „Повторното обединување“ на Крим со Русија што претставува треторангирана значајна вредност после традиционално висококотираните „Победата во Големата Татковинска војна“ и „Водечката улога во истражувањето на вселената“. За волја на вистината, оваа процентуално високо одобрување на повторното обединување на Крим, беше значително намалено во споредба со истражувањата на јавното мислење во претходната 2017 и 2018 година, кога изнесуваше високи 43% и 45%. од вкупниот број анкетирани граѓани.

Во меѓувреме, порталот „Култура.РФ“ поддржан од руското Министерство за култура посвети цел посебен проект на Крим, (Culture.Ru, 2019) според кој големи надежи се полагаат и во странските туристи кои се охрабрувани да го посетуваат Крим, пред сè поради природните, рекреативните и културните ресурси на полуостровот.

Еден од најкарактеристичните примери на културно присвојување во контекст на анексијата на Крим и културните акции поврзани со кримското културно наследство е случајот „Скитско злато“ – експонати на кримските музеи од збирката „Крим – златен остров во Црното Море“. Веднаш по анексијата и референдумското одлучување за припојување на Кримската Република кон Руската Федерација, колекцијата беше претставена во музејот „Алард Пирсон“ во Амстердам во Холандија (AllardPeirson.nl, 2021) а постапката за одлучување каде да се вратат експонатите сè уште е во тек и претставува вистински пример не само за културно-дипломатска борба туку вистинска дипломатска војна со сите инструменти и средства за влијание. Украинската влада инсистира дека „скитското злато“ треба да се врати на територијата на Украина контролирана од Киев, а Апелациониот суд во Амстердам се согласи со тоа во 2016 година. Сепак, владата на Руската Федерација која се жалеше на „незаконската“ одлука не се согласува со истата, а конкретно, министерот за надворешни работи Сергеј Лавров по тој повод изјавува дека „руско-холандските односи се загрозувани од антируската кампања започната во холандските медиуми, неправедната пресуда на судот во Амстердам за пренос на експонати „Крим – златен остров во Црното Море“ до Украина, а не до музеите на Крим“. (BBC, 2021).

Друг пример што го надминува кримскиот контекст и се однесува на пошироките прашања поврзани со борбата за културно и историско наследство помеѓу руската и украинската културна дипломатија за Крим е позиционирањето на светски познатиот уметник кој бил роден, живеел и во најголем дел творел токму во Крим, Иван Ајвазовски. Ова од аспект на украинската културна дипломатија претставува продолжување на една проблематична културна традиција за Украина за „посвојување“ украински автори и творци, воспоставена за време на Руската империја која Москва продолжува активно да ја промовира, вклучително и на меѓународно ниво. На пример, во Метрополитен музејот на уметноста во Њујорк, каде што се изложени и сликите на Ајвазовски, (Metmuseum, 2020) тој е претставен како руски уметник. Слични примери има многу, а најпознат меѓу нив е авангардниот уметник и татко на супрематизмот во ликовните уметности Казимир Малевич, инаку роден киевјанец, чие дело исто така според украинската културна дипломатија, неправедно е присвојувано и вградено во колективната свест како руско. Во случајот со Ајвазовски (France24, 2017) последиците се индиректни, но важни, не само за борбата на украинската култура како компонента на националниот идентитет, туку и за територијалниот интегритет на земјата. Кога Украина инсистира дека Крим е нејзина територија, украинската дипломатија смета дека борбата со руската дипломатија нема да

остане само во рамките на чисто правните аргументи, туку и на план на расчистување со историските митови.

Исто така, важно е да се спомене дека делото на Ајвазовски е една од клучните точки околу кои се судираат руската и украинската културна дипломатија, уште во 2014 година, по издавањето од страна на Централната банка на Русија и пуштањето во оптек на 10 милиони јубилејни монети на кои е прикажан мотив од антологиското дело на Ајвазовски „Ластовичко гнездо“, а истиот мотив веќе следната 2015 година се најде и на банкнота од 100 рубљи (Makfax, 2015) што предизвика жестока реакција на украинските власти. Вклучувањето на Крим во руската култура непрестано се интензивира не само врз основа на такви симболични гестови туку и преку работата со многу поширока публика, како што е филмската домашна и странска публика. Еден од најголемите проекти во руската кинематографија кој беше прикажан во 2015 година, беше документарниот филм во режија на Андриј Кондрашов со наслов „Крим. The Way Home“. Овој филмски проект кој содржеше интервјуа со врвни политичари меѓу кои и Владимир Путин, (BBC, 2015) беше првенствено наменет да ги зајакне „патриотските“ чувства кај руската публика, но се стекна и со исклучително големо внимание и во светските медиуми, па така филмот набргу беше преведен на 36 јазици. Овој филм кој стана еден од најпознатите пропагандни медиумски производи за Крим, само поттикна засилена филмска продукција па така, повеќе од 40 филмови од различни жанрови се снимени на територијата на Кримскиот полуостров, интензивирајќи ја и потенцирајќи ја уште повеќе перцепцијата за Крим како составен дел на рускиот историски и културен простор.

Со оглед на директната поврзаност со властите на Руската Федерација и општата политичка клима во земјата, позицијата на „Россотрудничество“ е сосема предвидлива. Вреди да се одбележи дека „Россотрудничество“ одби да ја поддржи популарната руска образовна манифестација „Тотален диктат“ во 2020 година поради учество на „неподобниот“ писател и филмски автор Дмитриј Глуховски, кој ја критикуваше анексијата на полуостровот, а како последица на тоа, шефот на „Россотрудничество“ Евгени Примаков одби да даде поддршка за промоција на серијата, патем истакнувајќи дека политичките ставови на авторот „воопшто не го интересираат“. (Ploshtaslaveikov, 2021) Двата предлози за преместување на седиштето на „Россотрудничество“ на Крим беа одбиени, но нејзината локација во Москва со ништо не влијаеше на културната политика што ја води оваа организација во однос на Крим. „Россотрудничество“ активно спроведува меѓународни настани со цел да се консолидира перцепцијата на анектираната територија како руска. Конкретно, тоа се културно-дипломатски акции како што се: квизот „Крим во историјата на рускиот свет“ кој се одржа во Република Молдавија во 2019 година, изложбата на фотографии „Убавата Таврида“ што се одржа во ноември и декември 2020 година во Гомел, Белорусија, како и поддршката на друг квиз „Дали го знаеш Крим“ одржани во грузискиот град Цхинвали и во неколку други градови во Република Јужна Осетија, во декември 2020 година. (Ruskidom, 2022)

Посебно интересна беше серијата настани одржани со поддршка на „Россотрудничество“ во Ереван, Република Ерменија во 2019 година, по повод петгодишнината од анексијата на Крим, која вклучуваше и церемонија на положување цвеќе на споменикот на познатиот кримски сликар Иван Ајвазовски. Вреди да се одбележи дека руската влада во овие културно-дипломатски акции прибегна кон докажани тактики, кои вклучуваат ангажман првенствено на локални организации кои се под нејзина контрола, за да се создаде дополнителен впечаток за меѓународна поддршка на таквата акција. Меѓу учесниците беа вклучени весникот „Комсомолска правда во Ерменија“, деловниот и културниот центар „Крим“, невладината организација „Асоцијација на регионални центри за истражување и обука“ и ерменскиот огранок на меѓународната асоцијација „Пријатели на Крим“. (ArmeniaSputnik, 2020) Здружението „Пријатели на Крим“ е формирано во 2016 година,

но всушност ја има истата цел: „развој на интеркултурна комуникација, контакти и интеракција со регионални, национални и меѓународни организации“. Нејзините активности се јасен пример за „хибридна аналитика“ од пониско ниво, која промовира дезинформации преку вклучување на формално независни експерти кои работат првенствено со западната публика. Здружението јасно ја насочува својата активност со меѓународниот фактор што го докажува неговиот „Координативен совет“ кој се состои исклучиво од влијателни странци. (Sputniknews,2017) Тоа остава впечаток на широка меѓународна поддршка за „Рускиот Крим“ меѓу експертската, академската и независната граѓанска средина. Сепак, подетална анализа покажува дека сите членови на Советот се постојано вклучени во владините активности и/или се членови на други организации поврзани со Кремљ. На пример, претседателот на Советот, Јан Чарногурски, инаку поранешен премиер на Словачка, е експерт за човечки ресурси во добро познатиот клуб „Валдаи“, една од главните институции за „хибридна аналитика“ на Кремљ, која има веќе воспоставена пракса за ангажирање политичари од највисок меѓународен ранг. Забележлива е структурата на организацијата која сака да го прошири своето влијание во странство преку отворање на локални клубови „Пријателите на Крим“ а вакви клубови функционираат во Грција, Турција, Кина и уште неколку земји. Сличен принцип на симулирање на поддршка во странство вклучува и други земји во кои Русија исто така има значително влијание, како на пример во Србија. Така во 2019 година, Белград беше домаќин на настанот „Белградски дијалог: за конструктивни односи со Русија и признавање на волјата на народот на Крим“. На овој настан, српската страна беше претставена од пратеникот на Српската радикална партија Александар Шешел, кој истовремено е и претставник на државата во Парламентарното собрание на Советот на Европа (BETA.RS,2018) каде што постојано ги промовира евроскептичните ставови традиционално поддржани од Русија, вклучително и еден од најпопуларните наративи на Кремљ дека „пандемијата го покажа неуспехот на Европската унија во справувањето со истата“.

„Асоцијацијата на регионални центри за истражување и обука“ е помалку успешен пример за истата културно-дипломатска активност. Организацијата се позиционира како невладина организација, но нема сопствена веб-страница, освен отворена но неактивна страница на Фејсбук, на ерменски и на руски јазик. Тоа покажува несомнено потесни врски со Русија и веројатно страницата е создадена за такво потенцијално партнерство, бидејќи улогата на локални поддржувачи под превезот на наводни независни актери беше и останува клучна алка за хибридно влијание на Русија, посебно во државите кои порано потпаѓаа во сферата на влијание во време на советската ера. Со оглед на тензијните односи со украинските власти, организацијата значително ги ограничува своите активности и најмногу се потпира на локалните актери за индиректно промовирање идеи кои можат да предизвикаат јавна резонанца, а како пример за таквата симбиоза можат да се земат активностите на „Меѓународниот педагошки клуб“ во Киев. Организацијата која на прв поглед изгледа неповрзана со политичките процеси е надгледувана од двајца членови на заедницата за поддршка на руски јазик а во својата работа се фокусира исклучиво на промовирање на рускиот јазик, литература и верзија на „светската историја“ дефинирана од Кремљ. „Меѓународниот педагошки клуб“ учествува во настани координирани заедно со „Россотрудничество“, вклучително и кон оние кои се насочени кон меѓународната заедница, како што е форумот „Младите на Европа се залагаат за мир“ одржан во 2016 година. Еден од организаторите на форумот беше фондацијата „Русски Мир“.(RusmirMedia, 2022) Клубот го рекламираше настанот „Перспективи за образованието на руски“ што се одржа во Севастопол во 2019 година со поддршка на истата фондација, чија соработка со образовните институции во Украина е забранета.

Сумирајќи ги севкупните активности, треба да се забележи дека руската културна дипломатија во контекст на Крим, е насочена првенствено кон легитимирање на

анексијата и ширење на идејата за историската и за културната припадност на Кримскиот полуостров кон руската цивилизација. За таа цел, во промоција на така дефинираната агенда интензивно се вклучени, со сите свои расположиви ресурси и Министерството за надворешни работи и Министерството за туризам на Русија. Сепак, еден од клучните актери е „Россотрудничество“ како организација чиј фокус е воведувањето на „мека моќ“ на Руската Федерација. И Русија и руската влада генерално многу се потпираат на локалните агенти за влијание за да „симулираат поддршка“ од меѓународната заедница за руската анексија и да шират посакувани наративи. Клучните меѓународни партнери за ваквите иницијативи се јавни личности и политичари кои јавно декларираат одреден евроскептицизам и се дел од екстремно десничарскиот корпус сили кои го поддржуваат надворешно-политичкото зближување со Русија и се обично нејзини традиционални партнери.

Како одговор на ваквите акции на руската културна дипломатија, украинските власти преку својата културна дипломатија дефинираат наративи преку кои перманентно пред странските публики се пренесуваат следните кратки препораки и пораки: интензивирање на борбата за украинското историско и културно наследство на меѓународно ниво и активно вклучување на ликовни критичари и историчари во фактичкото поткрепување на украинскиот закон за заштита на предмети присвоени од Русија. Оттука, многу важна цел која ја има зацртано украинската културна дипломатија е спроведувањето на информативни кампањи за различни целни публики во странство со учество на Министерството за надворешни работи на Украина, Украинскиот институт, Украинската културна фондација и други релевантни институции. Оваа важна цел на украинската дипломатија подразбира соодветен активен мониторинг на сите иницијативи на руската влада насочени кон експлоатација на Крим за целите на руската културна дипломатија, што подразбира систематски и брз одговор на таквите закани од страна на украинската културна дипломатија. Тоа претпоставува и активно и масовно вклучување на украинската експертска заедница за соодветна комуникација со меѓународната публика, мапирање на руските агенти за влијание во странство кои ја промовираат агендата на Кремљ во врска со Крим и ширењето на такви информации меѓу меѓународните партнери, со акцент на закани од таквите активности за самите овие држави. Стартувањето и активниот развој на т.н. „Кримска платформа“, воспоставувањето на контакти и проактивното вклучување на кримската татарска и украинската дијаспора во украинската културна дипломатија во контекст на Крим, се од исклучително приоритетно дејствување на украинската културна дипломатија во моментов.

Руски и украински културно-дипломатски акции поврзани со туризмот на Крим

До почетокот на 2014 година, туристичкиот сектор на Крим беше во пораст и несомнено претставуваше водечка индустрија на полуостровот. Почнувајќи од 2010 година, туристичкиот проток достигнуваше стабилно ниво од 5-6 милиони посетители годишно, вклучително и со релативно постојаната бројка од 1-1,2 милиони луѓе кои престојуваа во здравствените одморалишта и центрите за одмор (со просечна должина на престој од 12 дена), што одговараше на реалната конкурентност на кримските одморалишта на регионалниот пазар на Црното Море и Медитеранот. Во 2010 година, за прв пат туризмот беше официјално идентификуван како врвен приоритет во стратегијата за развој на Кримскиот полуостров. (ETC-Corporate, 2014)

Во периодот од 2010 до 2013 година, со поддршка од ЕУ, Крим спроведе политика на диверзификација на своите туристички текови, обидувајќи се да го зголеми уделот на туристите од ЕУ и од Азија во вкупниот проток на посетители. Важен показател за успех беше фактот што Крим во 2013 година стана главен центар на меѓународниот туризам за крстарење во Црното Море: кога се регистрирани 187 странски крстарења со вкупно околу

105 илјади патници. Ова беа рекордни бројки не само во периодот од независноста на Украина, туку и за време на целата историја на Крим како туристичка дестинација. Очекуваниот раст за 2014 година предвидено беше да се движи со зголемување од 70-80% во споредба со рекордната 2013 година. (MDPI, 2021) Како резултат на тоа, од почетокот на 2014 година, туристичкиот сектор на Крим заедно со поврзаните услужни индустрии, генерираа не помалку од 25% од консолидираните буџетски приходи на Автономната Република Крим, односно од вкупниот износ на даночните приходи собрани на Крим. Во исто време, трите главни региони кои примија над 75% од сите туристи, како што се познатите одморалишта: Јалта (38%), Алушта (19%) и Евпаторија (19%), учествуваа со повеќе од 20% од кримските буџетски приходи. По анексијата и милитаризацијата на полуостровот, туризмот престана да биде приоритетна индустрија на економијата на Крим, како во однос на буџетот така и на план на инвестициите. Под санкции, Крим стана одморалиште само за руски туристи. Сепак, квалитативниот состав на туристичкиот проток од Русија претрпе значителни промени. (REUTERS, 2020) Пред анексијата, повеќето руски туристи кои летуваа на Крим, чиј процент достигнуваше до 22% од вкупниот проток или 1,2-1,5 милиони луѓе годишно, беа луѓе со средни и високи примања. Таквиот профил на туристи најчесто одбирал да престојува во скапи хотели и ексклузивни мини-хотели и користел врвни туристички услуги. (CNN, 2016) Спротивно на тоа, во периодот по анексијата, од 2014-2019 година, претежно престојувале руски туристи со ниски приходи, кои не можеле да си дозволат туристички услуги од повисока класа. Според актуелните политики на Кремљ за ревитализација на Крим како „Руска туристичка Мека“, беше политиката на користење ваучери субвенционирани од државата за престој во здравствените одморалишта во окупираниот Крим. Покрај нив, останатите слободни капацитети биле резервирани за персоналот на бројни руски воени и безбедносни служби кои биле испраќани на одмор во здравствените одморалишта на Крим. Тие одморалишта биле во поранешна сопственост на украинското Министерство за одбрана, СБУ, Државната гранична служба на Украина, Државната фискална служба на Украина, Врховната Рада на Украина, па актуелно стануваат и своевидни симболи и „воени трофеи“ на руските туристички агенции по анексијата на Крим. (Kharkiv, 2021)

На 15 мај 2018 година кога беше пуштен во функција мостот Керч, па до 2020 година, (Forbes, 2020) се случуваат дополнителни промени во логистиката на туристичката понуда на Крим, па така во 2020 година 70% од посетителите дошле на Крим по патна линија, 25% со авионски превоз и 5% со железнички превоз. Во 2020 година, поради карантинските ограничувања за време на пандемијата со корона вирусот, сезоната на летни одмори започнува дури на 1 јули, по речиси тримесечна забрана за примање гости во хотелите и здравствените одморалишта. Генерално, во 2020-2021 година, поради пандемијата на корона вирус, се појави еден сосем нов тренд во руската туристичка понуда, па така Крим стана еден вид „ексклузивен резерват“ за богатите руски туристи, главно од Москва и Санкт Петербург, кои можеа да си дозволат престој во пријатна клима, додека беа на сила ограничувањата во движењето предизвикани од појавата на корона вирус во регионите на Русија. (Statista.com, 2022)

Културно дипломатските акции на Русија и на Украина се судираат и во поглед на официјалните бројки на туристи, пред и после анексијата на Крим. Така, според украински официјални извори се спомнува дека во 1980-тите (кога беше достигнат максималниот број туристи – 8,3 милиони луѓе во 1988 година), просечната должина на престој на еден турист на Крим била 20-24 дена, што во тогашниот СССР се совпаѓало со стандардното времетраење на годишниот одмор. Во 2000-тите, просечната должина на престој на туристите на Крим се намалува на 10-14 дена, што е во согласност со тогашните трендови на пазарот на трудот, а по руската анексија на Крим оваа бројка е намалена на 7 дена. Според руските официјални власти во 2019 година Крим примил „најголем број туристи во целата постсоветска историја“ – 7,43 милиони луѓе, (TASS, 2020) но со оглед на

просечната должина на престој по турист – 7 дена – реалната вредност на овој индикатор, во споредба со статистиката од 1980-тите (8 милиони луѓе), може да се процени на околу 2,5 милиони луѓе. Односно, вистинската големина на туристичкиот пораст по руската анексија на Крим може реално да се процени дека е најмалку 3 пати помала во споредба со рекордните 8 милиони туристи од советско време.

Русија во програмата за развој на туризмот на Крим несомнено вклучува и диверзификација на туристичката понуда, во која покрај стандардниот туризам поврзан со атрактивното црноморско крајбрежје, се нудат и бројни други туристички понуди, но пред сè еколошкиот туризам, со рути од различни типови, вклучувајќи активни екстремни тури, еколошки морски рути, еколошки пешачки правци, еколошки правци за јавање, еколошки велосипедски патеки, патеки за разгледување и животна средина и еколошки образовни рути. (TravelCrimea, 2019) Со поттикнувањето на развојот на еколошкиот туризам, Русија несомнено освен културното наследство на Крим, го користи и специфичното и исклучително атрактивното природно наследство, со воведување на еко-рути со кои постигнува позитивна динамика: во 2015 година имаше само 15, а во последниве години беа организирани голем број коњски, велосипедски и поморски рути во подрачјата на природните резервати „Нови Свет“, „Бољшој кањон Крима“, природниот резерват „Казантип“ и број на локални природни споменици меѓу кои со најголемо богатство се издвојува планината Ак-Каја. (TASS, 2021)

На обидите на руската културно-дипломатска акција за создавање поволна и посакувана претстава за Крим како туристичка атракција, освен украинските културно-дипломатски акции им се спротивставуваше и добро координирана акција на западните културно-дипломатии, пред сè американската, која обично даваше тон кој обично го следеа и западно-европските културни дипломатии. Владата на САД во овој контекст, уште пред избувнувањето на руско-украинската војна систематски ја водеше кампањата „Крим?! Не патувајте!“ Оваа кампања на американската администрација, со јасно изразени пораки дека Владата на САД (U.S.Department of State, 2022) не може да обезбеди итни и неодложни услуги за американските граѓани кои ќе патуваат на Крим, беше не само обична културна замолница туку во суштина силна дипломатска порака до сите држави на кои им се блиски политиките на САД, дека е пожелно да го следат и да наметнат своевидно ембарго на туристичката понуда која руската културна дипломатија се обидуваше да ја создаде во рамките на проектот за привлекување туристи и проектот за враќање на Крим на мапата на големите медитерански туристички атракции.

Руската анексија на Крим во 2014 година, која предизвика серија од западни санкции против Русија,значи и драстична промена во туристичкиот пејзаж на полуостровот, бидејќи тој императивно мораше да се преориентира кон рускиот пазар. Руските власти инвестираа многу во поврзувањето на полуостровот со јужна Русија, вклучително и со изградба на огромен патен и железнички мост, а во најава, и тоа во текот на жестокиот руско-украински воен судир, е изградба на голем систем за водоснабдување на Крим, кој Русија планира да го заврши до 2027 година. А до завршувањето на воените дејствија помеѓу Русија и Украина, за некое време ќе стивнат и културно-дипломатските акции, како на руската така и на украинската културна дипломатија бидејќи дури „гатнат воените орудии, Музите молчат“, а туристите планираат туристички патувања колку што е можно подалеку од местата на кои мириса на барут, човечки жртви, бегалски кризи и разурнати градови. Крим и да остане надвор од дометот на меѓусебната директна воена пресметка меѓу Русија и Украина, уште долго по завршувањето на војната ќе ги чувствува последиците од културно-дипломатската војна меѓу двете држави, која за жал наместо да остане во рамките на културниот натпревар на убедливи, моќни и привлечни културни приказни, стана претходница на вистинска разорна меѓусебна војна помеѓу Русија и Украина.

Заклучок

Културно-дипломатските активности се најдобар, наједноставен и најлесен начин за стекнување посакувана перцепција помеѓу странските публики и во тој контекст најдобар промотор на природните и културните вредности на една модерна туристичка понуда. Културните дипломатии се во постојан натпревар во стекнувањето доверливост и наклонетост на колку што е можно побројна публика во странство. Бидејќи модерното јавно мнение е многу чувствително на чистата информативно-пропагандна активност, културната дипломатија се обидува и во случај на крајна напрегнатост и конфронтационост помеѓу културно-дипломатски акции да го задржи културниот тон и да се бори за публика само со средствата и инструментите на културата. Искуството со руската и украинската културна дипломатија во периодот пред и после анексијата на Крим, откри бројни начини, методи и средства кои во практикувањето на меката моќ во политиката во многу нешта потсетуваат на практикувањето на културната дипломатија за време на Студената војна, за која многумина сметаат дека беше и студена војна во културата. Но, за разлика од тогаш, актуелните руско-украински културно-дипломатски крстопати не ја спречија употребата на тврдата сила во политиката: политичката репресија, економските санкции и заканите со воена сила и оружје. Наместо да бидат претходница во мирното разрешување на политичките недоразбирања и спротивставености, тие наместо ненаметливост протежираа крајна наметливост а наместо препознавање со трпеливо градење компромисност практикуваа бескомпромисна конфликтност и така ја преминаа тенката линија помеѓу културно-дипломатска акција и станаа дел од една класична информативно-пропагандна акција во која за убавите нешта, нема ни простор ни време. Со војната во Украина, стивна и една од поубавите туристички приказни за бисерот на Црното море, Крим, за чие ребрендирање по завршувањето на воените дејствија неминовно ќе треба да бидат вклучени повторно културно-дипломатски акции со променета реторика и наратив, како и со подруги средства, инструменти и методи од времево на вистинска војна.

Референци

1. Нye, J. (2004) Soft Power: The means to success in the world politics, Public Affairs, New York,
2. Достапно на <https://www.culture.ru/> (прегледано 25.03.2022)
3. Достапно на <https://khp.org/en/1608809480> (прегледано на 25.03.2022)
4. Достапно на <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-crimea-tourism-idUSKBN22X1PI> (прегледано 25.03.2022)
5. Достапно на <https://www.statista.com/statistics/1091342/number-of-russian-tourists-in-crimea-on-christmas/> (прегледано 26.03.2022)
6. Достапно на <https://www.statista.com/statistics/1091342/number-of-russian-tourists-in-crimea-on-christmas/> (прегледано 26.03.2022)
7. Достапно на <https://allardpierson.nl/en/news/objects-from-crimea-to-be-returned-to-ukraine/> (прегледано 28.03.2022)
8. Достапно на <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/437979> (прегледано 22.03.2022)
9. Достапно на <https://www.france24.com/en/20170928-ukraine-russia-fight-over-crimean-heritage> (прегледано 27.03.2022)
10. Достапно на <https://makfax.com.mk/ekonomija/svet-ekonomija/novi-banknoti-od-100-rublji-so-krim-na-slikata/> (прегледано 28.03.2022)
11. Достапно на <https://www.bbc.com/news/world-europe-31796226> (28.03.2022)
12. Достапно на <https://rs.gov.ru/> (прегледано на 28.03.2022)
13. Достапно на <https://www.ploshtadslaveikov.com/putin-otkaza-da-finansira-prosvetitelaska-aktsiya-zaradi-dmitrij-gluhovski/> (прегледано 28.03.2022)
14. Достапно на www.ru.armeniasputnik.am (прегледано 28.03.2022)

15. Достапно на <https://beta.rs/politika/92529-aleksandar-seselj-krim-je-rusija-a-putin-je-legitimni-predsednik> (прегледано 25.03.2022)
16. Достапно на <https://rusmir.media/> (прегледано 27.03.2022)
17. Достапно на <https://rs.sputniknews.com/20171106/Prijatelji-Krim-Rusija--1113342522.html> (прегледано 28.02.2022)
18. Достапно на <https://www.statista.com/statistics/1091342/number-of-russian-tourists-in-crimea-on-christmas/> (прегледано 18.03.2022)
19. Достапно на <https://edition.cnn.com/2016/09/22/europe/cnnphotos-crimea-vacation/index.html> (прегледано 18.03.2022)
20. Достапно на <https://www.forbes.com/sites/jamesrodgers/europe/2020/06/01/annexed-from-ukraine-crimea-now-fears-coronavirus-collapse-in-tourism-from-russia/?sh=32a8f0b82151> (прегледано 18.03.2022)
21. Достапно на www.tass.com (прегледано на 28.02.2022)
22. Достапно на https://mdpi-res.com/d_attachment/sustainability/sustainability-13-04126/article_deploy/sustainability-13-04126-v2.pdf (пренесено 28.03.2022)
23. Достапно на <https://en.travelcrimea.com/news/20190819/351804.html> (28.03.2022)
24. Достапно на www.ruskidom.rs/sr (прегледано 28.03.2022)
25. Достапно на <https://uscpublicdiplomacy.org/tags/crimea> (прегледано 18.03.2022)
26. Достапно на <https://www.bbc.com/news/world-europe-59048895> (22.03.2022)
27. Достапно на https://etc-corporate.org/uploads/reports/European-tourism-and-the-Crimea-crisis-report_web.pdf (прегледано на 27.03.2022)